

2.8. Глобальні проблеми розвитку цивілізацій та формування глобальних цивілізаційних цінностей

У XXI ст. домінуючою тенденцією світового розвитку стає глобалізація, яка поряд з прогресивним соціально-економічним розвитком більшості країн світу породжує і глобальні проблеми.

Глобальні проблеми – це загрози XXI ст., які при відсутності заходів щодо їх вирішення здатні поставити людство на грань повного знищення. Вони зачіпають кожну людину на планеті, загрожують всьому людству і можуть бути вирішені тільки спільними зусиллями.

Серед глобальних варто виділити такі основні проблеми:

Екологічна, яка знаходить прояв у забрудненні навколишнього середовища, скороченні відновлюваних та невідновлюваних ресурсів,

зменшенні біорізноманіття, опустелюванні, зміні клімату, забрудненні повітря і водного шару.

Загроза світової війни, яка може призвести до застосування атомної й інших видів зброї масового знищення.

Погіршення демографічної ситуації. Основними її результатами є перенаселення планети, брак необхідних ресурсів для забезпечення життєдіяльності людей.

Розрив в розвитку між багатою Північчю та бідним Півднем, що знаходить прояв у збільшенні розриву в соціально-економічному розвитку країн, що розвиваються та країн «золотого мільярду» більш ніж в 70 разів, зростаючій бідності цілих регіонів світу.

Загрози, що пов'язані з тероризмом гіпотетично можуть спровокувати світову війну, масову загибель людей.

Наркаторгівля і її наслідки ведуть до підриву генофонду людства.

Розповсюдження епідемій призводить до загибелі, здебільшого, населення нерозвинених країн.

Незважаючи на прогрес в боротьбі з бідністю, голодом і хворобами, в світі посилюється нерівність, про що свідчать численні акції протесту, які відбуваються у багатьох країнах світу. Про це йдеться в доповіді Програми розвитку ООН (ПРООН) за 2019 р. «За рамками доходу, за рамками середніх показників, за рамками сьогодення: нерівність в людському розвитку в XXI столітті»¹²⁸. Його автори зазначають, що розрив в базовому рівні життя мільйонів скорочується, тобто все більше людей мають можливість придбати товари першої необхідності. Однак виникають нові форми нерівності – вони проявляються в сфері освіти і доступу до технологій. На благополуччя людей також впливає зміна клімату. На думку експертів ПРООН, якщо не вжити заходів, то прірва, що розділяє різні

---

¹²⁸ Доклад ООН: рост неравенства – главное препятствие для развития. [Електронний ресурс]. URL: <https://metallurgprom.org/articles/digest/2333-doklad-oon-rost-neravenstva-glavnoe-prepjatstvie-dlja-razvitija.html> (дата звернення 12.12.2019)

верстви населення і країни, розшириться до масштабів, яких не бачив світ з часів промислової революції.

Зважаючи на це, ПРООН рекомендує урядам переглянути програми в галузі освіти і забезпечення соціальної захищеності. Експерти підкреслюють, що людина опиняється в нерівних умовах з іншими ще до свого народження, а прояви несправедливості супроводжують її протягом усього життя. Вони закликають держави змінити такий стан справ і вкласти кошти в освіту, охорону здоров'я і збалансоване харчування підростаючого покоління. Такі інвестиції допомагають людині знайти своє місце у житті, а в подальшому сприяють підвищенню рівня його доходів і його продуктивності на ринку праці.

У ПРООН також відзначають, що в країнах з найбільшою продуктивністю, як правило, доходи розподіляються більш рівномірно. Це забезпечується за рахунок підтримки профспілок, забезпечення мінімальної заробітної плати, заходів соціального захисту, а також більш широкого представлення жінок на ринку праці. У доповіді підкреслюється роль оподаткування, яке має прямий зв'язок з виділенням державних коштів на охорону здоров'я, освіту і розвиток «зеленої» економіки¹²⁹.

Усі ці проблеми пов'язані з існуванням і розвитком людства у цілому і обумовлені збільшенням масштабів впливу діяльності людства на навколишнє середовище, з протиріччями цивілізаційного розвитку, нерівномірністю соціально-економічного, політичного, науково-технічного, культурного, освітнього, духовного розвитку держав і народів. Особливістю глобальних проблем є їх всесвітньо-історичний та цивілізаційний характер, так як вони зачіпають інтереси всього населення Землі. Будь-яка з цих проблем, зважаючи на можливі наслідки впливу на розвиток світової цивілізації, має величезне значення.

---

¹²⁹ Див.: Доклад ООН: рост неравенства. Зазнач. твір.

Всі глобальні проблеми кінець-кінцем впливають на людину – її життя, здоров'я, розвиток особистості, духовності, творчих та професійних здібностей тощо. Сучасна цивілізація має визначити варіант свого життєзабезпечення через вирішення глобальних розбіжностей та усунення глобальних загроз. Парадигма розвитку людства відповідно до нової суспільно-історичної реальності має бути адекватною та конструктивною, інакше можливе загострення глобальних конфліктів та їх переростання у кризу цивілізації.

Деякі зарубіжні вчені досліджують у своїх працях питання глобальних криз і можливості втілення радикальних заходів щодо зміни згубного вектора розвитку цивілізації. Так, Дж. Мартін, засновник Школи Мартіна в Оксфордському університеті, аналізуючи глобальні загрози, що пов'язані з технологіями, демографічною, соціальною, політичною ситуацією, кліматом, енергетикою та шляхи їх подолання, акцентує увагу на необхідності розробки таких нових технологій, як штучний інтелект, нанороботи, квантові комп'ютери, генна інженерія та інші, які можуть дати людству шанс на виживання. Він впевнений, що розвиток техногенної цивілізації ускладнюється неминучими змінами у навколишньому середовищі, які не тільки можуть призвести до масового зникнення представників тваринного і рослинного світу, а й загрожують існуванню власне людини як біологічного виду.

Тему планетарних викликів у своїх роботах розробляє і вчений-філософ Д. Дубровський, фахівець з питань штучного інтелекту. На думку вченого, найбільш ефективним є шлях еволюційного трансгуманізму в руслі конвергентного розвитку НБІКС-технологій, що спирається на порівняно розвинену теоретичну базу інформатики, кібернетики, робототехніки та використовує досягнення соціогуманітарних дисциплін, психології, генетики і нейронауки. Цей шлях створює перспективу радикального продовження життя аж до кібернетичного безсмертя, а також формує систему смислів і

цінностей, що розширює горизонт нашої біологічно обмеженою ментальності. Крім того, еволюційний трансгуманізм сприяє паралельним процесам дослідження біологічних систем і підтримці умов збереження життя на Землі, створює умови для освоєння космосу, збереження і розвитку людського розуму¹³⁰.

А. Назаретян у своїх дослідженнях аналізує серію незалежних розрахунків, проведених вченими різних спеціальностей в Австралії, Росії та США. Аналіз встановив, що приблизно у середині цього століття гіперболічна крива, яка відображає прискорення еволюційних процесів протягом мільярдів років, перетворюються у вертикаль. За логікою, за цим може слідувати або «спадна гілка» всесвітньої історії, або якась форма стабілізації на піку досягнутої складності, чи прорив в якісно нову еволюційну реальність. Він також бере до уваги новітній доробок в галузі астрофізики, який полягає в тому, що розум розглядається як фундаментальний космологічний фактор, здатний грати ключову роль у подальшій еволюції Метагалактики.

В епоху глобалізації соціально економічна модернізація зумовила появу нових соціально-економічних явищ, які потребують наукового осмислення. В умовах прискорення темпів трансформації сучасних суспільств, масштабних змін, що охоплюють усі країни світу, наростаючих протиріч між системами цінностей різних цивілізацій і народів стає необхідним вивчення глобальних універсальних цінностей, що знаходяться в основі діалогу в міжнародних і міждержавних відносинах.

Світовий сталий розвиток передбачає наявність ціннісного консенсусу, що ґрунтується на глобальних універсальних цінностях при збереженні і розвитку національних культур. Соціальні цінності – це фундамент особистості, підстава для об'єднання членів різних соціальних груп. Сьогодні

---

¹³⁰ О новой стратегии развития человечества. Обзор конгресса «Глобальное будущее 2045» [Електронний ресурс]. URL: <https://www.socionauki.ru/journal/articles/239008/> (дата звернення 5.12.2019)

представляється актуальним пошук та виявлення універсальних, спільних цінностей для країн з різними соціально-економічним становищем і культурою.

Проблема універсальних цінностей і уявлення про них має велике значення для подальшого розвитку міжнародного співробітництва у глобальному світі, цивілізаційного діалогу в цілому. Цінності можна аналізувати з двох ракурсів – формальної назви та змісту цінності. Парадокс поняття «глобальні цінності» полягає в тому, що з точки зору формальної назви вони дійсно є універсальними, проте з огляду на зміст, такими не являються. Якщо вважати, що глобальними цінностями є процеси, що поширюються на всій Землі і мають значимість для всіх народів планети, то, згідно з визначенням, універсальні цінності є сукупністю параметрів, головні з яких – територіальне поширення і ступінь впливу на світову спільноту. Визначення критеріїв глобальності універсальних цінностей дає можливість виділити їх в окрему групу, сформулювати їх визначення і розробити класифікацію. Віднесення універсальних цінностей до глобальних може бути здійснено через аналіз чотирьох критеріїв¹³¹:

- «загальнолюдська» і «загальнопланетарна» територіальна розповсюдженість цінностей;
- цінність є «надрегіональною», тобто властивою будь-якій цивілізації або культурі, тому всі глобальні цінності є одночасно і цивілізаційними, але не всі цивілізаційні цінності – глобальними універсальними цінностями;
- прийняття цінностей міжнародним співтовариством, вплив цінностей на їх соціокультурний і духовний розвиток;
- серйозність або незворотність наслідків компрометації і виключення цінності з безлічі цінностей світового співтовариства для всього людства.

---

¹³¹ Смакотина Н. Л., Гаспарішвили А. Т., Оносов А. А. Глобальные ценности на пути цивилизационного диалога: анализ субъективных представлений экспертов // Вестник Московского университета. Сер.27. Глобалистика и геополитика. 2018. №1. С. 15.

Отже глобальні цінності характеризуються масштабом впливу на світове суспільство та різні сфери його життєдіяльності. Проведемо аналіз інтерпретацій цінностей в різних політичних культурах шляхом їх класифікації. Для цього будемо використовувати метод порівняльного аналізу інтерпретацій цінностей з точки зору їх семантики.

Пропонуємо виділити глобальні цінності, які:

- формують структуру і зміст загальнопланетарної культури (визначають якість глобальної культури і динаміку її змін);
- встановлюють структуру взаємодії суспільств і держав один з одним («ціннісні основи спільних дій» – мир, справедливість, відповідальність);
- формують структуру, зміст і динаміку розвитку загальнопланетарних соціальних відносин («ціннісні основи спільних дій» – працьовитість, свобода, милосердя).

Для виявлення змісту глобальних універсальних цінностей в сучасному світі в рамках проекту «Global Values: наукове обґрунтування існування глобальних цінностей як підстави розвитку сучасного суспільства», який реалізувався в МДУ імені М. В. Ломоносова в 2018 р., було проведено опитування експертів-членів Міжнародного консорціуму глобальних досліджень. За допомогою он-лайн анкетування було опитано відомих спеціалістів із Австрії, Великобританії, В'єтнаму, Німеччини, Данії, Індії, Іспанії, Італії, Китаю, Сербії, США та Японії.

До глобальних універсальних цінностей більшість респондентів віднесли справедливість, освіту і безпеку, меншість – відповідальність і патріотизм. Найважливішою глобальною цінністю респонденти визнали справедливість, за нею – безпеку, свободу й любов до людей. Найменш важливими, на думку експертів, є прогрес і відповідальність¹³².

Результати дослідження підтвердили робочу гіпотезу учасників проекту про те, що в сучасному світі існує феномен глобальних

---

¹³² Див.: Смакотина Н. Л., Гаспаришвили А. Т., Оносов А. А. Знач. твір. С. 16.

універсальних цінностей. Отже, глобальні універсальні цінності формуються глобальною соціокультурою, мають загальний характер і є складовою частиною духовного життя всіх елементів світового суспільства.

У ХХІ ст. поряд з глобальними проблемами, які ми навели вище, та різними геополітичними конфліктами виникає проблема співіснування кількох цивілізацій. В умовах відносно успішного наздоганяючого типу розвитку в другій половині ХХ ст. відбувалося вирівнювання економічної і соціальної систем в частині неєвропейських цивілізацій, їх наближення до рівня соціально-економічного стану розвинених країн Заходу. Однак в ході цього процесу виникали нові протиріччя і конфлікти, факторами яких ставали поряд зі звичними економічним, політичним і національними – релігійний і культурний. Їх можна звести до одного фактору – цивілізаційного. Ми бачимо можливими два типи розвитку: інерційний, який продовжить нинішні тенденції протягом найближчих десятиліть, і конфліктний.

На основі аналізу загальних тенденцій світового розвитку перспективи взаємодії світових цивілізацій А. В. Акимов зводить до наступних сценаріїв: 1) «конвергенція цивілізацій»; 2) «Захід зберігає лідерство»; 3) «лідерство переходить до Сходу і Півдню»; 4) «боротьба за ресурси»¹³³. За нашими оцінками другий і третій сценарії по суті відображають дві можливості інерційного розвитку світової економіки з різним результатом. Вони не передбачають принципових змін у взаєминах цивілізацій, не вимагають якихось особливих заходів наддержавного управління.

Різні оцінки конвергенції цивілізацій і зміни лідерства у світовій системі узагальнює В. Белокреницький: «повертаючись до зближення Сходу і Заходу, потрібно відзначити, що існують дві точки зору на питання, як така конвергенція здатна вплинути на перспективи глобальної економіки і

---

¹³³ Акимов А. В. Мировые цивилизации до 2100 года [Електронний ресурс]. URL: <https://www.socionauki.ru/journal/articles/143056/> (дата звернення 10.12.2019)

світової еволюції. Одну з них треба вважати оптимістичною, яка полягає у тому, що традиції Сходу, які склалися впродовж століть і тисячоліть, внесуть свій вклад в створення механізму власної підтримки зростання, дозволять подолати «західні» пороки безконтрольної погоні за прибутком, зможуть гармонізувати техніко-технологічний прогрес, знизити напругу в суспільстві, зменшити соціальну несправедливість. При цьому Китай і Індія повертають собі втрачене після XVII ст. лідерство у виробництві світового продукту. Крім того, підйом Східної і Південної Азії врівноважує розподіл «м'якої сили», культурно-демонстраційного ефекту, а ісламський світ стає осередком помірно месіанських уявлень, амортизатором руйнівних соціальних непорозумінь і конфліктів, найбільшим зберігачем духовних цінностей поряд з християнством та іншими релігіями.

Друга позиція – песимістична. Для її adeptів Схід залишається відсталою, нездатною до саморозвитку суспільною силою. Переважання традиційного східного елемента в загальносвітовій культурі й у всій міжнародній системі здатне, на їхню думку, заглушити потенціал економічного та політичного зростання і розвитку. Властиве Сходу прагнення до зрівняння, переважання загального над приватним, бюрократії над середнім класом, заведе в глухий кут весь процес поступального розвитку людства»¹³⁴. Перший сценарій вимагає спеціальних усвідомлених зусиль щодо управління глобальною системою для досягнення бажаного варіанту розвитку. Четвертий – небажаний може бути попереджений спеціальними заходами на міждержавному рівні. Він також потребує управління глобальною системою, але не для досягнення бажаного, а для запобігання небажаного розвитку подій. Таким чином, перший і четвертий варіанти вимагають заходів з реформування міжнародних і міжцивілізаційних відносин, їх модернізації.

---

¹³⁴ Белокреницкий В. Я. Восток в мирополитических процессах. Азия и Африка в истории международных отношений и современной мировой политике / Рос. акад. наук, Ин-т востоковедения. Москва: ИВ : КРАФТ+, 2010. С. 306-307.

Розглянемо докладніше сценарії взаємодії світових цивілізацій, які ми навели вище. Сценарій «конвергенція цивілізацій» може здійснюватися в ході глобалізації. Передбачається, що поряд з економічною глобалізацією відбудеться певне зближення культур, особливо тих країн, народів та індивідів, які успішно вбудовуються у світову економіку. Завдання полягає в тому, щоб визначити шляхи зближення, оскільки неочевидно, що така система складеться сама по собі. Транснаціональні корпорації, які є рушійною силою глобалізації, можуть забезпечити економічне зближення країн, вирівнюючи як сферу виробництва, так і сферу споживання, однак їх можливості нівелювати цивілізаційні відмінності є незначними. Так, в країнах Перської затоки, що мають за рахунок експорту нафти можливість імпортувати всі сучасні товари, і в країнах Східної Азії з розвиненим сучасним виробництвом не спостерігається вестернізації суспільства. При конвергенції цивілізацій в результаті інтенсивного економічного, соціального, політичного та культурного спілкування різних народів в рамках світової системи відбувається не тільки вирівнювання рівнів економічного розвитку і споживання. Народи, що належать до різних цивілізацій, зближуються за своїми соціокультурними проявами настільки, що у носіїв різних релігійно-культурних традицій і систем цінностей зникає антагонізм.

Загальні для всього сучасного світу процеси індустріалізації, урбанізації, масового споживання, стандартизації, комп'ютеризації та глобалізації призводять до уніфікації цінностей, релігій і культур. Кількісні прояви тривалого співіснування представників різних цивілізацій, взаємна повага між подібними або ідентичними системами моральних цінностей забезпечують якісну зміну, виникнення нової світової спільноти. Індивіди зберігають расову та національну ідентичність, але більш їх ніщо не відокремлює один від одного (беручи до уваги успіхи автоматизованого перекладу, що робить можливим вільне спілкування представників всіх

культур). З визнанням рівноправності всіх суб'єктів економічних і політичних відносин стає можливим уникнення відкритого конфлікту в рамках світової системи, і тоді будь-яка спільна економічна діяльність не матиме обмежень за цивілізаційною ознакою, відмінності між ними стираються.

Сценарій «Захід зберігає лідерство» – це збереження сучасного стану на усе XXI ст. Такий варіант розвитку багатьма експертами навіть не ставиться під сумнів. Тим часом продовження сучасних тенденцій розвитку протягом усього нинішнього століття можливо тільки в тому випадку, якщо ЄС, США і Японія подолають проблеми у своєму економічному розвитку і зможуть вирішити кризові ситуації з ресурсами, екологією і демографією. Ще одне обмеження – наміри нових претендентів на роль світового лідера, які можуть не дозволити зберегти Заходу його провідну роль.

«Лідерство переходить до Сходу і Півдня». За таким сценарієм в процесі світового розвитку провідними країнами стають Китай і (або) Індія, які в силу поєднання певних обставин і завдяки успішній політиці урядів перехоплюють лідерство у Заході і забезпечують сталий розвиток своїх країн. Відносне послаблення Заходу, природно, не означає абсолютного зниження його ролі в економічному, військово-політичному та культурному житті світу. Заходу доведеться зайняти місце у відносинах з незахідним співтовариством у світовій системі не як провідної сили, а в якості рівного або навіть молодшого партнера.

Сценарій «боротьба за ресурси» припускає, якщо за домінуючою нині моделі розвитку споживацької економіки країнам, регіональним групам і ТНК не вдасться зберегти баланс між зростаючими потребами людей і не відновлювальними та обмежено відновлювальними природними ресурсами, що зникають, то боротьба за ресурси може призвести до тривалих, затяжних конфліктів в світовій системі. Змінити ситуацію може або поява абсолютного лідера, який насильницькими методами створить основи нового

світопорядку, або через узгодження провідними країнами стратегій розвитку і власних інтересів¹³⁵.

Поєднання кількісного і якісного підходів до довгострокового прогнозування надає можливі варіанти розвитку майбутнього, які суттєво відрізняються від «кінця історії» та сталого світового економічного розвитку. Дослідження ймовірності різних варіантів і можливостей регулювання світового розвитку стає важливим завданням наукового співтовариства.

Необхідність вирішення глобальних проблем людства в умовах глобалізації веде до посилення процесів інтеграції народів і держав в єдину цілісність, використовуючи позитивний досвід розвитку один одного. При цьому об'єднувчим фактором стають загальнолюдські глобальні цінності, які полягають у збереженні миру на планеті, забезпеченні благополуччя і безпеки людини. Тому у ХХІ ст. вирішення проблем, що пов'язані зі стабільним розвитком і формуванням умов гарантованого виживання людства, мають безперечний пріоритет. Для цього необхідно формування нової парадигми уявлення людини про всесвіт, нових глобальних гуманістичних принципів, властивих людині. Це допоможе розкрити в людині найкращі її риси і якості, такі як дружне відношення людини до людини, людини до природи, сформуванню нову філософію світогляду та етичної поведінки.

---

¹³⁵ Див.: Акимов А.В. Зазнач. твір.